

رابطه علم و دین چهار حکیم مسلمان از منظر دین

به اهتمام:
دکتر مهدی گلشنی

مجمع عالی حکمت اسلامی

رابطه علم و دین از منظر چهار حکیم مسلمان معاصر

سرشناسه: گلشنی، مهدی، ۱۳۱۷-

یادداشت: نمایه

عنوان و پدیدآور: رابطه علم و دین از منظر چهار حکیم مسلمان معاصر / مهدی گلشنی؛ تنظیم: مجمع عالی حکمت اسلامی.

موضوع: علم و دین -- پرسش‌ها و پاسخ‌ها
شناسه افزوده: مجمع عالی حکمت اسلامی

مشخصات نشر: قم: انتشارات حکمت اسلامی، ۱۳۹۹.

رده‌بندی کنگره: BL ۲۴۱

مشخصات ظاهری: [۱۲۰] ص: ۲۱۵×۱۴/۵ س.م.

رده‌بندی دیویی: ۲۱۵

فروست: انتشارات حکمت اسلامی؛ ۵۱: فلسفه علوم انسانی؛ ۳.

شماره کتابشناسی ملی: ۷۵۱۵۳۰۱

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۳۵۹-۳۹-۵

وضعیت رکورد: فیا

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

شناسنامه کتاب:

به اهتمام:	تنظیم:	ناشر:	چاپ:
دکتر مهدی گلشنی	مجمع عالی حکمت اسلامی	انتشارات حکمت اسلامی	نشر زیتون سرخ
نوبت چاپ:	سال نشر:	تیراژ:	قیمت:
اول	زمستان ۱۳۹۹	۱۰۰۰ نسخه	۲۵۰۰۰۰ ریال

با قدردانی از همکاری که در تولید این اثر نقش داشته‌اند:

امور نشر:	نمایه‌ساز:	حروف نگار و صفحه‌آرا:
حسین اویسی	محمود حسن زاده	حسن محسنی
توزیع و بازاریابی:	فروشگاه نشر:	محمدناظر خراسانی - مدیر مسئول
عباس پریمی	مجتبی پرهیزکار	

تمامی حقوق نشر مکتوب و دیجیتال اثر متعلق به انتشارات حکمت اسلامی است.

آدرس دفتر مرکزی: قم، خیابان ۱۹ دی، کوچه ۱۰، کوچه ۲، مجمع عالی حکمت اسلامی

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۵۷۶۱۰ - نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۲۱۰۰۴

آدرس فروشگاه: قم، بلوار معلم، مجتمع ناشران، واحد ۱۰۴

تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۵۸

www.hekmateislami.com
info@hekmateislami.com
nashr@hekmateislami.com

۹ سخن ناشر

۱۱ پیش‌گفتار

آیت‌الله العظمی جواد آملی

۱۹ مقدمه

۲۵ ۱. تعریف حضرت‌عالی از علم و دین چیست؟

۳۰ ۲. آیا هیچ تعارضی بین تعریف خود از این دو می‌بینید؟

۳۲ ۳. از نظر جناب‌عالی تعارض بین این دو (علم و دین) در کجا می‌تواند رخ دهد؟

۳۳ ۴. چه زمینه‌هایی موجب تعارض بین علم و دین شده است؟

۳۶ ۵. سهم دین در توسعه علم در غرب چه بوده است؟

۳۹. آیا علم دینی امکان دارد و می‌توان یک علم دینی داشت؟
۴۲. آیا علم می‌تواند دین را نادیده بگیرد؟
۴۳. آیا می‌توان حوزه‌های علم و دین را از یکدیگر تفکیک کرد؟

آیت‌الله علامه حسن‌زاده آملی

۴۸. ۱. تعریف حضرت‌عالی از علم و دین چیست؟
۵۰. ۲. آیا هیچ تعارضی بین تعریف خود از این دو می‌بینید؟
۵۲. ۳. از نظر جناب‌عالی تعارض بین این دو (علم و دین) در کجا می‌تواند رخ دهد؟
۵۲. ۴. چه زمینه‌هایی موجب تعارض بین علم و دین شده است؟
۵۳. ۵. سهم دین در توسعه علم در غرب چه بوده است؟
۵۷. ۶. آیا علم دینی امکان دارد و می‌توان یک علم دینی داشت؟
۶۱. ۷. آیا علم می‌تواند دین را نادیده بگیرد؟
۶۲. ۸. آیا می‌توان حوزه‌های علم و دین را از یکدیگر تفکیک کرد؟

آیت‌الله العظمی سبحانی

۶۷. ۱. تعریف حضرت‌عالی از علم و دین چیست؟
۶۷. تعریف دین
۶۹. تعریف علم

- ۷۰ ۲. آیا هیچ تعارضی بین تعریف خود از این دو می بینید؟
- ۷۱ ۳. از نظر جنابعالی تعارض بین این دو (علم و دین) در کجا می تواند رخ دهد؟
- ۷۳ ۴. چه زمینه هایی موجب تعارض بین علم و دین شده است؟
- ۷۵ الف) غوغای داروینیسیم
- ۷۶ ب) فرو ریختن بسیاری از فرضیه های علمی
- ۷۶ ۵. سهم دین در توسعه علم در غرب چه بوده است؟
- ۷۷ الف) نظریه نخست
- ۷۷ ب) نظریه دوم
- ۸۰ ۶. آیا علم دینی امکان دارد و می توان یک علم دینی داشت؟
- ۸۱ الف) زوجیت گسترده
- ۸۲ ب) کرویت زمین
- ۸۳ ۷. آیا علم می تواند دین را نادیده بگیرد؟
- ۸۳ ۸. آیا می توان حوزه های علم و دین را از یکدیگر تفکیک کرد؟

آیت الله علامه مصباح یزدی

- ۸۸ ۱. تعریف حضرت تعالی از علم و دین چیست؟
- ۹۲ ۲. آیا هیچ تعارضی بین تعریف خود از این دو می بینید؟
- ۹۳ ۳. از نظر جنابعالی تعارض بین این دو (علم و دین) در کجا می تواند رخ دهد؟

- ۹۵ ۴. چه زمینه‌هایی موجب تعارض بین علم و دین شده است؟
- ۱۰۰ ۵. سهم دین در توسعه علم در غرب چه بوده است؟
- ۱۰۱ ۶. آیا علم دینی امکان دارد و می‌توان یک علم دینی داشت؟
- ۱۰۶ ۷. آیا علم می‌تواند دین را نادیده بگیرد؟
- ۱۰۸ ۸. آیا می‌توان حوزه‌های علم و دین را از یکدیگر تفکیک کرد؟

نمایه‌ها

- ۱۱۱ نمایه آیات
- ۱۱۳ نمایه اعلام
- ۱۱۵ نمایه موضوعات

سخن ناشر

اثر پیش رو با عنوان رابطه علم و دین از منظر چهار حکیم مسلمان معاصر، حاوی ۸ پرسش مطرح شده از سوی اندیشمند فرهیخته جناب آقای دکتر مهدی گلشنی به محضر اساتید و حکمای بزرگ ایرانی اسلامی؛ حضرات آیات علامه جوادی آملی، علامه حسن زاده آملی، علامه سبحانی «دامت برکاتهم» و علامه مصباح یزدی رحمتهما می باشد که پاسخ لازم از سوی اساتید ارائه شده است.

موضوع علم و دین یکی از مباحث جدی و از دغدغه های جمع زیادی از اندیشمندان است که به تعبیر دکتر گلشنی در این موضوع اشتراکات فراوانی در ادیان ابراهیمی وجود دارد.

توجه و پرداختن به این موضوع و ارائه پاسخ های متقن و جامع از سوی حکمای بزرگ اسلامی که مبتنی بر آموزه های دینی و با استفاده از ظرفیت فراوان حکمت اسلامی می باشد، می تواند فصل جدیدی از تعامل و گفتگوی بین ادیانی را رقم زند که به یقین توانمندی حکمای اسلامی در این میدان گفت وگو، فراتر از دیگران خواهد بود.

کتاب حاضر که به اهتمام دکتر مهدی گلشنی آماده شده است، همزمان با برگزاری ویژه برنامه بزرگداشت آیت الله مصباح یزدی رحمتهما از سوی مجمع عالی

حكمت اسلامى و در آستانه اربعين ارتحال آن عالم مجاهد و حكيم متأله از سوى انتشارات حكمت اسلامى تنظيم، منتشر و در اختيار علاقمندان قرار مى گيرد.

لازم مى دانم از عنايت خاص جناب آقاى دكتر گلشنى به مجمع عالى حكمت اسلامى تشكر ويژه داشته باشم، همچنين از اعضاى محترم هيئت مديره و شوراي معاونان مجمع عالى حكمت اسلامى به جهت تصويب چاپ كتاب، به ويژه از حجت الاسلام والمسلمين جناب آقاى پارساى به جهت هماهنگى، پيگيرى و مساعدت در تنظيم مطالب، تشكر و سپاسگزارى داشته باشم.

از تلاش و مساعدت همكاران عزيزم در بخش هاى مختلف اجرايى مجمع عالى حكمت اسلامى كه در برگزاري ويژه برنامه بزرگداشت آيت الله علامه مصباح يزدي رحمته الله و نشر اين اثر همت نموده، تقدير و تشكر دارم.

اميدواريم در سايه الطاف الهى و توجهات اهل بيت عصمت و طهارت عليه السلام و با مساعدت و همراهى اساتيد، دانش پژوهان و حكمت دوستان و بر اساس برنامه ريزى مناسب و جامع، بتوانيم نسبت به تبين و ترويج حكمت اسلامى و ظرفيت هاى فراوان آن و معرفى اندیشه و آثار حكمايى بزرگ ايراني اسلامى و نشر ميراث گران بهاى حكمت و حكمايى اسلامى، نقش مؤثرترى ايفا نماييم.

بسيار مفتخر خواهيم بود تا در اين عرصه علمى از نقطه نظرات و ديدگاه هاى اساتيد و علاقمندان به حوزه حكمت اسلامى نيز بهره مند شويم. ان شاء الله

محمدباقر خراسانى

مدیر مسئول انتشارات حكمت اسلامى

پیش گفتار

در فروردین ۱۳۷۱ عازم شرکت در چهارمین کنفرانس انجمن اروپایی علم و الهیات شدم، که در محل اقامتگاه تابستانی پاپ اعظم ژان پل دوم، در نزدیکی ژن، برگزار می‌شد. از غالب کشورهای اروپایی، از جمله شوروی تازه فروپاشیده و آمریکا آمده بودند. من تنها نفری بودم که از جهان اسلام در آن کنفرانس شرکت کرده بودم. علما از رشته‌های مختلف علوم در این کنفرانس شرکت کرده بودند و مسائل چالش برانگیز بین علم و دین در آنجا مطرح بود. من این کنفرانس را به جهات مختلف بسیار آموزنده یافتم و بعد از بازگشت به ایران گزارشی درباره آن خدمت مقام معظم رهبری (مدظله العالی) ارسال کردم. در این کنفرانس شاهد تحولات ارزنده ای بودم که به همت پاپ وقت صورت گرفته بود. برای آنها چالش‌های مطرح شده از طرف علم در برابر دین مطرح بود، و توصیه شده بود که بعضی از کشیشان بعد از فراگرفتن آموزش‌های دینی، یا

همزمان با آن، تخصصی در علوم روز (فیزیک، زیست شناسی و ...) و فلسفه به دست آورند، لذا کنفرانس های انجمن اروپایی علم و الهیات بسیار پرمحتوا بود و من تصمیم گرفتم در کنفرانس های بعدی آن، که هر دو سال در یکی از شهرهای اروپا برگزار می شد شرکت کنم. تضارب آراء در این کنفرانس ها خیلی عالی بود و با امثال ما هم برخوردشان فوق العاده خوب بود، و من با بعضی از آنها بحث های بین دینی داشتم و نتیجه ای که به آن رسیدم این بود که تا آنجا که به رابطه بین علم و دین مطرح است، ادیان سه گانه ابراهیمی مشترکات زیادی دارند.

در کنفرانسی هم که در سال ۱۳۷۷ (۱۹۹۸م) از طرف مرکز علم و الهیات در دانشگاه برکلی (کالیفرنیا، آمریکا) تحت عنوان «علم و جستجوی معنویت» برگزار شد، بنده که جزو سخنرانان اصلی کنفرانس بودم، علاوه بر سخنرانی، مقاله ای هم در زمینه مشترکات ادیان ابراهیمی در حوزه رابطه علم و دین در یکی از مجلات آنها نوشتم. این کنفرانس مزایای گوناگونی داشت؛ مثلاً یک سال قبل از برگزاری کنفرانس چهار کارگاه در حوزه های فیزیک، کیهان شناسی، زیست شناسی و علوم شناختی برگزار کردند که در آنها از فلاسفه و کشیشان هم دعوت کرده بودند. شش ماه بعد هم این چهار کارگاه دوباره برگزار شد و نتایج دو کارگاه قبلی را در جلسات کنفرانس اصلی منعکس کردند. جالب این است که در جلسات کنفرانس اصلی از عده ای از عالمان ادیان ابراهیمی از جمله اسلام، هم دعوت کرده بودند.

در اوائل دهه ۱۳۸۰ نیز انجمن بین المللی علم و دین راه افتاد، که بنده را

هم جزو مؤسسان آن قرار داده بودند، و اولین جلسه افتتاحیه این انجمن در شهر غرناطه اسپانیا در جنب کاخ الحمراء برگزار شد، و وقتی حکمت برگزاری جلسه در آنجا را پرسیدم گفتند دلیلش این بوده است که اسپانیا محلی بود که پیروان سه دین ابراهیمی در صلح با یکدیگر زندگی می کردند.

این کنفرانس ها مرا به یاد آیه شریفه قرآن انداخت که: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ...»^۱. در این کنفرانس ها من به وفور مشترکات بین ادیان ابراهیمی را در مورد رابطه بین علم و دین، از جمله در بعضی مسائل اساسی خلقت، دیدم.

شرکت در این کنفرانس ها و نظایر آنها باعث شد که من به فکر پرسیدن بعضی پرسش های اساسی در خصوص رابطه علم و دین از بعضی از بزرگان علم و فلسفه باشم. لذا نامه ای مشتمل بر هشت سؤال برای عده ای از عالمان و فلاسفه برجسته در جهان اسلام (از اندونزی تا الجزایر) و بقیه جهان (از روسیه تا آمریکا) فرستادم، که حاصل آن تدوین کتابی تحت عنوان *Can Science Dispense with Religion?* بود که توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی به طبع رسید و ترجمه آن تحت عنوان «آیا علم می تواند دین را نادیده بگیرد؟» توسط همسرم؛ سرکار خانم نجفی به فارسی صورت گرفت و سپس توسط آن پژوهشگاه به چاپ رسید.

در سال گذشته تصمیم گرفتم کار قبلی را توسعه دهم و لذا از عده ای دیگر از عالمان و فلاسفه برجسته در جهان اسلام و جهان غرب آن پرسش ها را کتباً

پرسیدم. بدین ترتیب ۱۱ فصل جدید به کتاب قبلی اضافه شد (هشت نفر از خارج ایران و سه نفر از داخل آن).

در چاپ جدید علاوه بر علامه عالیقدر حضرت آیت الله حسن زاده آملی (مد ظله العالی)، که در چاپ قبلی کتاب مشارکت داشتند سه حکیم عالی مقام زیر (به ترتیب الفبا) از میهن عزیزمان مشارکت فرموده‌اند:

علامه عالیقدر حضرت آیت الله جوادی آملی (مد ظله العالی)

علامه عالیقدر حضرت آیت الله سبحانی (مد ظله العالی)

علامه عالیقدر حضرت آیت الله مصباح یزدی رحمته الله

در بحثی که با استاد عالیقدر جناب آقای دکتر حمید پارسانیا داشتم به این نتیجه رسیدیم که خوب است پاسخ‌های این چهار علامه جلیل‌القدر، که از بزرگترین حکمای عصرمان هستند و در رأس مهمترین مراکز فلسفه و کلام در عصر حاضر در ایران می‌باشند، به صورت یک کتاب مستقل عرضه شود. باشد که اهل علم ما، اعم از حوزوی و دانشگاهی حوزه مطالعات بین رشته‌ای علم و دین را لاف‌لا که غرب به اهمیت آن پی برده است، مورد توجه قرار دهند، تا محیط مان از شرور جریانهای ضد دین حفظ شود و علوم ما تحت چتر یک جهان بینی الهی قرار گیرد. امید است توجه به نظرات این بزرگان وسیله‌ای برای رسیدن به هدف ذکر شده باشد.

در اینجا لازم می‌دانم به روح حضرت علامه مصباح یزدی رحمته الله که درست کمی پس از ارسال پاسخ‌هایشان به رحمت ایزدی پیوستند درود بفرستم، و از حضرات علامه جوادی آملی، علامه حسن‌زاده آملی و علامه سبحانی (دام الله ظلهم)، که با

پاسخ دادن به پرسش‌ها مرا مفتخر فرمودند صمیمانه تشکر کنم و ادامه فیوضات آنها را از قادر متعال مسألت نمایم. همچنین از جناب حجت الاسلام و المسلمین آقای دکتر پارسانیا که در تدوین و چاپ کتاب نهایت مساعدت را نمودند، کمال تشکر را دارم. از مجمع عالی حکمت اسلامی که چاپ این کتاب را تقبل نمودند، نهایت امتنان را دارم.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

مهدی گلشنی

۲۵ دی ماه ۱۳۹۹